

Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi Bölümlerinde Anaçalgı Ses Eğitimi Programlarının “Geliştirilmesine Yönelik” Bir Çalışma

İsmail M. GÖĞÜŞ*

ÖZET

Müzik muhtevasının ana boyutlarından birini sözlü (vokal) müzik oluşturmaktadır. Eğitim Fakülteleri Müzik Eğitimi bölümlerinde de anaçalgı (anadal) ses eğitimi alanı, müzik eğitiminin temel boyutlarından birini oluşturmaktadır.

Müzik Eğitimi Bölümlerinde okutulmakta olan Anaçalgı (anadal) ses eğitimi programlarının, istenilen düzeyde olmadığı, zaman zaman dile getirilmekte, ya da yapılan araştırmalarla ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma, Müzik Eğitimi Bölümlerinde okutulmakta olan Anaçalgı ses eğitimi I.yarıyıl programlarının, geliştirilmesine yönelik hazırlanmıştır.

Çalışmanın, söz konusu kurumlarda çalışmakta olan öğretim elemanlarına, yeni araştırmalara ve araştırmacılara bir ipucu verilebileceği düşünülmektedir.

SUMMARY

A Study on "Developing of Voice Education Programmes at the Music Departments in the Faculties of Education

Vocal music has formed one Music Education, program of the main branches of the contents of music. The field of main instrument (main branch) voice education at the Music Education Departments in the Faculties of Education has formed one of the basic branches.

The programs of main instrument (main branch) voice education in the Music Education Departments are sometimes mentoined that either it isn't at the desired level or it appears by the help of researches done.

* Öğr. Gör.; Uludağ Üniv. Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi

This study was prepared to develop the programmes of main instrument Voice Education for the first term in the first year.

This study is considered to help the staff in the so-called faculties, new researches and researchers.

A- GİRİŞ

Toplum yaşantısında kültürel kaynaşmanın sağlanmasında, kültürün geliştirilmesinde, kuşaktan kuşağa aktarılmasında müzik, önemli ve hassas görevler üstlenmiştir. Dilden dile dolaşan şarkılar, türküler, deyişler toplumun adeta birer yapı taşı olmuşlardır. Müzik muhtevasının ana boyutlarından birini sözlü müzik (vokal müzik) oluşturmaktadır. Dilin anlatım gücüyle birleşen insan sesinin etkileyiciliği toplumların yaşantısında her zaman etkili olmuştur. Hatta ilk çağlarda dünyanın bir sestene yaratıldığına, tanrının "hareket halindeki bir ses" olduğuna inanılmış bu yüzden müziğe kutsal olarak bakılmıştır.

Müzik yoluyla bireylere ulaşmanın, onlara anlamlı mesajlar vererek toplum kalkınmasında kitlelere ulaşmanın, müzikal etkinliklerin planlanması ve programlanması yoluyla daha kolay olacağı muhakkaktır.

Müzik eğitiminin ana boyutlarından birini ses eğitimi (şan) oluşturmaktadır. O halde müzik eğitimi programları planlanırken, müzik eğitiminin bu temel boyutunun da etkili bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bugüne kadar yapılan çeşitli araştırmalarda müzik eğitimi içerisinde önemli bir yer tutan Anaçalğı (anadal) ses eğitimi programlarının program geliştirme yaklaşımlarına uygun bir biçimde ciddi olarak ele alınmadığı, üstelik köklü bir kaç eğitim kuruluşunun dışında ise, ses eğitimi alanında her öğretim elemanının kendi anlayış ve birikimleri ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir (İ.Göğüş, 1993). Yine aynı kuruluştta çalışmış olan öğretim elemanlarının bile ortaklaşa bir program oluşturup geliştirme çabalarının da olmadığı gözlenmektedir.

Bugün müzik eğitiminin hemen her alanında içeriğe ilişkin, zaman içerisinde aşamalı olarak kolaydan zora çeşitli teknik düzeyleri kapsayan metodlar, (keman alanında "Ö.Can Keman Eğitimi I-II-III, A.Seybold I-II-III-IV-V-VI, H.Sitt I-II-III-IV-V, Pracht-I-II-III-IV, KAYSER, FIORILLO, Viyolada Berta-Wolmer, Wolmer Etüdler, Sevcik, H.Sitt, Bruni-Kreutzer, Rod Etüdler Piyanoda CZERNY op.599, BARTOK MICROCOSMOS'lar Der Erste BACH, Sonatin Albümleri, Sonat Albümleri vb.) geliştirilmiştir. Bunlara ilişkin zengin öğretim süreçleri ve değerlendirmede de belirli ölçütler geliştirilmiştir.

Ses eğitimi (Anaçalğı Şan) alanında G.Ü.Gazi Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü ve U.Ü.Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümlerinde program geliştirme çalışmaları görülmektedir. 1993 yılında yapılan bir araştırma, bu tür çalışmalara ihtiyaç hissedildiğini ortaya çıkarmış, ayrıca müzik eğitimi bölümlerinin zaman zaman birbirleriyle ortak çalışma yapmaları, bu kurumlarda çalışan öğretim elemanları tarafından dile getirilmiştir (İ.Göğüş-1993).

Eğitim, davranış geliştirme süreci ve okullarda uygulanmakta olan programlar da bu sürecin önemli bir unsuru olduğuna göre bu programlardan geçen öğretmen adayları programların kalitesiyle doğru orantılı olarak gelişecek, orta

öğretime de bu kalitesini yansıtacaktır. Ne var ki Müzik Eğitimi Bölümlerinde Anaçalgı Ses Eğitimi programları ümit edilen düzeyde değildir. Bu yüzden geliştirilmelerinin gerektiği düşünülmektedir. Müzik Eğitimi Bölümlerinde programlar incelendiğinde Anaçalgı ses eğitiminde genel olarak aşağıda belirtilen aksaklıklar gözlenmektedir.

Programlarda:

- Genel amaçlar belirgin değildir. Davranışsal amaçlar ise belirlenmemiştir.

- İçerik, şarkı söyleme ve ses egzersizleri şeklinde düzenlenmiş olup, zaman içerisinde aşamalı olarak teknik düzeyin yükseltilmesini amaçlayan çeşitli metodlar henüz geliştirilememiştir.

- Öğretim süreçleri klasik ya da geleneksel denilebilecek yöntemlerle sürdürülmektedir.

- Değerlendirme konusunda belirli ölçütlerin ve materyallerin geliştirilmediği görülmektedir.

Programların, program geliştirme esaslarına dayalı olarak hazırlanıp geliştirilmeleri, müzik eğitimi bölümlerinde gözlenen bu tür belirsizliklerin ortadan kalkmasına, dolayısıyla yurdun çeşitli yerlerinde görev yapacak öğretmen adaylarının daha nitelikli yetişmelerine imkan sağlayacaktır. Bu tür eksikliklerin giderilebilmesi doğrultusunda aşağıda "Ana Çalgı Ses Eğitimi 1.yarıyıl Programlarının program geliştirme esaslarına dayalı olarak geliştirilmesine yönelik bir çalışma yer almaktadır. Bu çalışmanın çeşitli müzik eğitimi bölümlerinde görev yapan ses eğitimi öğretim elamanlarına, ayrıca çeşitli araştırmacılara ve yeni araştırmalara kaynak olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada Ana çalgı,ses eğitiminin temel amacı, bu amaca yönelik 1.yarıyıla ilişkin 8 ayrı amaç saptanmış, (şüphesiz bu amaçlar çeşitli biçimlerde çoğaltılabilir) bunlardan 5 tanesinin davranışsal amaçları belirlenmiş, bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik içerik, öğretim süreçleri ile amaçların değerlendirilmesine ilişkin örnekler yer almıştır. Çalışmada, ayrıca bu örneğe ilişkin bir Tablo da yer almıştır.

B- PROGRAM ÇALIŞMASI

- TEMEL AMAÇ

Anadal ses eğitiminin temel amacı, öğretmen adayının teorik, teknik ve uygulamalı bir süreç içerisinde, insan sesi ve kullanımına ait bilgi ve becerileri kazanarak, bunları görev yapacağı okullarda uygulaması, bu yolla da toplumun müzik yaşayışına katkıda bulunmasına yardımcı olacak anlayış ve davranışları kazandırmaktır.

Anaçalgı (Şan) derslerinin temel amacı doğrultusunda birinci yarıyıla ilişkin aşağıda 8 amaç yer almaktadır.

- AMAÇLAR

1. İnsan sesinin meydana gelişini anlatma.
2. Şarkı söylemek için gerekli bilgileri kavrama.
3. Seslendirdiği bir şarkıda yer alan nüansları uygulama.
4. Eşlikli söyleme alışkanlığı kazanma.
5. 1. yıl lıyarıyla ilişkin içerikte yer alan söyleme tekniklerini uygulama.
6. Söylediği bir şarkıda, şarkının yorumunu çevresindekilere aktarma.
7. Bölümdeki diğer öğrencilerle sağlıklı iletişim kurma.
8. Diğer anadal ses eğitimi öğrencileri ile birlikte çalışma alışkanlığı kazanma.

Yukarıda tespit edilen 8 amaca ilişkin davranışsal amaçlar aşağıda yer almaktadır:

I. AMAÇ: İnsan sesinin meydana gelişini anlatma.

I.1. Davranışsal Amaçlar:

- 1.1.1. Generatör sistemdeki organları tanıır.
- 1.1.2. Generatör sistemdeki organların işleyişlerini anlatır.
- 1.1.3. Vibratuar sistemdeki organları tanıır.
- 1.1.4. Vibratuar sistemdeki organların işleyişlerini anlatır.
- 1.1.5. Rezonatör sistemdeki organları tanıır.
- 1.1.6. Rezonatör sistemdeki organların işleyişlerini anlatır.
- 1.1.7. Artikülâtör sistemdeki organları tanıır.
- 1.1.8. Artikülâtör sistemdeki organların işleyişlerini anlatır.
- 1.1.9. Sesin bakımı ve korunmasına ilişkin bilgileri uygular.
- 1.1.10. Sesin meydana gelişini çizerek anlatır .
- 1.1.11. Ses sağlığı ve bakımı konusunda verilen bilgileri çevresindekilere anlatır.

I.2. İÇERİK: Yukarıda belirlenen davranışsal amaçları gerçekleştirmeye yönelik içerik, aşağıda yer almaktadır.

- 1.2.1. İnsan sesi ve meydana gelişini.
- 1.2.2. Sesi meydana getiren sistemler ve bu sistemlerde yer alan organlar.
- 1.2.3. Sesin önemi, bakımı ve korunması,
- 1.2.4. Şarkı söylemeyi engelleyen çeşitli rahatsızlıklar.
- 1.2.5. Sesi meydana getiren organların işleyişleri.
- 1.2.6. Kaynak kitap olarak foniatrı (Gürel, G., Cevanşir.B.), K.B.B'de Semptom ve Sendromlar (Şenocak.F.), Sesin Eğitimi ve Bakımı (İkesus,Saadet), Otolarengoloji ve Sanat Dallarında Disfoniler (Cerrahpaşa Tıp Fak.Uluslararası simpozyum Notları, Cerrahpaşa Yayınları).

- 1.3. ÖĞRETİM SÜREÇLERİ: Yukarıda belirlenen içerikle birlikte öğrenci,
- 1.1'e ilişkin davranışsal amaçları gerçekleştirmek üzere aşağıda belirlenen öğretim süreçleri içerisine alınır.
- 1.3.1. Sesi meydana getiren organların tanıtımı (çeşitli mankenler, maketler, slaytlar, çizimler, kaynak kitaplar, U.Ü.Tıp Fakültesi K.B.B. Polikliniği ile iletişim kurarak gezi ve inceleme etkinlikleri).
- 1.3.2. Sesin meydana gelişi ile ilgili konferanslar.
- 1.3.3. Çeşitli ses rahatsızlıkları ile ilgili konferans, seminer vb.
- 1.3.4. Sesin bakımı ve korunmasına ilişkin film gösterileri konferans ve seminerler.
- 1.3.5. Foniatri merkezleri ile ilgili incelemeler.

NOT: Bir yarıyıl devam edecek programla ilgili olarak öğretim süreçlerinde teyp, geribildirim çalışmalarında önemli rol oynayacağı için kesinlikle yer alacaktır. Ayrıca zaman zaman film ve konser dinletilerine de yer verilecektir.

- 1.4. DEĞERLENDİRME: Yukarıda yer alan davranışsal amaçların gerçekleşip, gerçekleşmediğini tespit edebilmek için aşağıda yer alan soruların cevapları aranır.
- 1.4.1. Sesin meydana gelişini çizerek anlatabiliyor mu?
- 1.4.2. Sesi meydana getiren sistemleri ve bu sistemlerde yer alan organları tanıyor mu?
- 1.4.3. Kendi yaşantısını sesinin sağlığına ilişkin ayarlayıp düzenleyebiliyor mu? (uyku, sigara, düzensiz beslenme vb.)
- 1.4.4. Derslere hazırlıklı geliyor mu?
- 1.4.5. Çeşitli ses rahatsızlıklarına ilişkin bilgileri ne durumdadır?
- 1.4.6. Sesin bakımı ve korunmasına ilişkin içerikte yer alan konularla ilgili soruların cevapları.

2. AMAÇ: Şarkı söylemek için gerekli bilgileri kavrama.

2.1. Davranışsal amaçlar.

- 2.1.1. Diyafram nefesini tanımlar.
- 2.1.2. Ses sınırlarını ve türlerini anlatır.
- 2.1.3. Sesi maskede oluşturur.
- 2.1.4. Nefes-ses bağlantısını kurmakta zorlanmaz.
- 2.1.5. Artikülatörlerden nasıl faydalanacağına ilişkin bilgileri uygular.
- 2.1.6. Nefes, ses-sözlere ilişkin boğumlama noktalarını uygular.
- 2.1.7. Çeşitli ünlülerin hangi tonda, maskede nasıl yer alacağını uygular.
- 2.1.8. Çeşitli ünsüzlerin yerlerini uygular.

2.1.9. Çeşitli tonlarda ünlü-ünsüz birleşmelerinde sesinin renginde değişme, ezilme, kırılma, pürüzlenme olmaz.

2.1.10. Çalışan diğer arkadaşlarının kusurlarını farkedebilir.

2.2. İÇERİK

2.2.1. Rezonans için sesinin türüne göre 1-8 ses içerisinde egzersizler (bu çalışmalar için bir sestem başlayarak, legato olarak öğrencide yerleştikçe sesler çoğaltılacaktır. Kaynaklar buna göre sıralanacaktır.)

2.2.2. Ses türüne göre 1-8 ses arasında cümle çalışmaları (legato, marcato)

2.2.3. S.Egüz Halk Türküleri Kitabı I-II

2.2.4. S.Egüz Piyano Eşlikli Okul Şarkıları

2.2.5. Concon

2.2.6. Vaccai

2.2.7. Untircht lieder

2.2.8. Aric-Antiche-Volum I

2.3. ÖĞRETİM SÜREÇLERİ

2.3.1. Nefes çalışmaları

2.3.2. Nefes-ses çalışmaları

2.3.3. Tek ses rezonans çalışmaları (kapalı ağız)

2.3.4. Tek seste ünsüz ünlü çalışmaları

2.3.5. İki sesle rezonans çalışmaları (ünsüz, ünlü)

2.3.6. Çeşitli ünlülerde sesi maskede tutma çalışmaları

2.3.7. Bir oktav içerisinde ünsüz ünlü legato çalışmaları (2'li-3'lü-5'li sıra sesler, akor sesleri şeklinde)

2.3.8. Sıra sesler ve atlamalı seslerle inici ve çıkıcı legato çalışmalar

2.3.9. 5 ses içerisinde legato ve marcato çalışmalar

2.3.10. Cümle oluşturmalar. Boğumlama noktaları, çeşitli ünsüz ünlü kaynaşmaları

2.3.11. Sesi, tiz ve pest tonlara doğru geliştirme çalışmaları

2.3.12. Volum çalışmaları

2.3.13. Nüans çalışmaları

2.3.14. Verilecek ödev ve hazırlıklar

2.3.15. Şarkı uygulamaları

2.3.16. Dinletiler

2.3.17. Ayna karşısında çalışmalar, mum çalışmaları, teypli çalışmalar yoluyla geribildirimler.

2.4. DEĞERLENDİRME

2.4.1. Nefesi doğru alıyor mu?

- 2.4.2. Nefesi doğru veriyor mu?
- 2.4.3. Nefes, ses bağlantısı rahat mı?
- 2.4.4. Sesin oluşup büyüdüğü yer doğru mu?
- 2.4.5. Sesinin sınırlarını ve diğer seslerin sınırlarını karakterlerini biliyor mu?
- 2.4.6. Boğumlama noktaları doğru mu?
- 2.4.7. Ünlü ve ünsüzlerin oluşumunda hatalar var mı?
- 2.4.8. Uygulama şarkılarında, ses bir çizgide süreklilik gösteriyor mu?
- 2.4.9. Şarkıda yer alan nüanslar ve teknikleri yerinde uygulayabiliyor mu?
- 2.4.10. Tizleşme ya da pestleşme oluyor mu?
- 2.4.11. Entonasyon nasıldır?
- 2.4.12. Yorum yeterli midir (şarkının teknik-söz,nüans ve anlam olarak ne anlatmak istediği karşıya anlatılabilmekte midir)?

3. AMAÇ: Seslendirdiği bir şarkıda nüansları uygulama

3.1. Davranışsal Amaçlar:

- 3.1.1. Nüans terim ve işaretlerini açıklar.
- 3.1.2. Sesin tessitturası içinde çeşitli nüansları zorlanmadan uygular.
- 3.1.3. Tessittura dışında nüansları tessittura içindeki kadar rahat uygular.
- 3.1.4. Uygulama şarkılarında yer alan nüansları uygular.
- 3.1.5. Uygulama şarkılarında yer alan nüansları yapabildiği gibi, kendisi de değişik nüansları gerçekleştirir.

NOT: Nüans olarak,p.f, crescendo, de crescendo ve rit.. alınacaktır.

3.2. İÇERİK

- 3.2.1. Nüans terimleri ve açıklamaları (p.f, crescendo, de crescendo)
- 3.2.2. 1. yarıyla ilişkin kitaplarda yer alan şarkılar
- 3.2.3. Öğretim elemanlarının getireceği kaynak şarkılar

3.3. ÖĞRETİM SÜREÇLERİ

- 3.3.1. 1 ve 5 ses içerisindeki egzersizlerde nüans çalışmaları
- 3.3.2. Şarkı çalışmalarında nüans uygulamaları
- 3.3.3. Ayna-mum çalışmaları

3.4. DEĞERLENDİRME

- 3.4.1. Öğrenci, şarkıdaki nüansları uygulayabiliyor mu?
- 3.4.2. Nüansları verilmemiş bir şarkıda şarkının özelliğine göre nüanslar oluşturabiliyor mu?

4. AMAÇ: Eşlikli şarkı seslendirme alışkanlığını kazanma.

4.1. Davranışsal Amaçlar

- 4.1.1. Öğretmen ile çeşitli egzersiz çalışmalarında piyano ile uyum sağlar.
- 4.1.2. Kendi kendine çalışmalarda, sesi ile piyano arasında ritm ve ses uyumu sağlar.
- 4.1.3. Arkadaşı ile çalışırken piyano ya da arkadaşına uyum sağlar.
- 4.1.4. Tek sesli ya da ikili-üçlü seslendirmelerde çevresindekilerle uyum sağlar.
- 4.1.5. Müziksel işitme ve solfej, koro ve bireysel söyleme (çalgı) derslerinde arkadaşlarıyla uyum sağlar.
- 4.1.5. Şarkı söylerken eşlikçi ya da eşlikçilerine uyum sağlar.

4.2. İÇERİK -

- 4.2.1. I. yarıyılıda yer alan şarkılar
- 4.2.2. Gitar-şan repertuarı
- 4.2.3. Nüans çalışma egzersizleri (yazılı kaynaklar)

4.3. ÖĞRETİM SÜREÇLERİ

- 4.3.1. Piano, forte, decrescendo, crescendo çalışmaları
- 4.3.2. Legato-marcatto çalışmaları
- 4.3.3. Çeşitli dinletiler
- 4.3.4. Film gösterileri
- 4.3.5. Kasetle çalışma (ses kaydı ve dinletisi)
- 4.3.6. Birlikte seslendirmeler
- 4.3.7. Eşlikli çalışmalar
- 4.3.8. Konserler

4.4. DEĞERLENDİRME

- 4.4.1. Eşlikçi ile uyumu nasıldır?
- 4.4.2. Eşlikli şarkıda nüans uygulamaları nasıldır?
- 4.4.3. Eşlikli seslendirmede yorum nasıldır?
- 4.4.4. Eşlikli seslendirmede diğer grup üyeleri ile uyumu nasıldır?
- 4.4.5. Eşlikli çalışmalara katılım nasıldır?

5. AMAÇ: I.yarıyılı ilişkili içerikte yer alan söyleme tekniklerini uygulama.

5.1. DAVRANIŞSAL AMAÇLAR

- 5.1.1. Oktav içerisinde 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 sıra veya atlamalı seslerde ses bağlantılarını gerçekleştirir.
- 5.1.2. Oktav içerisinde sıra ses veya atlamalı olarak nüansları gerçekleştirir.

- 5.1.3. Oktav içerisinde marcattoyu uygular.
  - 5.1.4. Oktav içerisinde legatoyu uygular.
  - 5.1.5. 4/4'lük 2/4'lük 6/8'lik 3/8'lik 3/4'lük eserleri vurgularına ve vuruşlarına göre seslendirir.
  - 5.1.6. K7, B7, B6, K6 atlamalar hariç oktav içerisinde diğer aralıklardan oluşturulmuş şarkıları seslendirir.
  - 5.1.7. 3'lü 5'li içerisinde legatodan staccatoya sıçramalarda zorlanmaz.
  - 5.1.8. 1-3-5-8 içerisinde legatodan legatoya çalışmaları uygular.
  - 5.1.9. 1-3-5-8 içerisinde legatodan staccatoya çalışmaları uygular.
  - 5.1.10. Oktav içerisindeki legatodan legatoya çalışmaları uygular.
  - 5.1.11. Oktav içerisinde marcatta çalışmaları uygular.
- 5.2. İÇERİK
- 5.2.1. Yarıyılıda kullanılacak şan metotları ve egzersizler
- 5.3. ÖĞRETİM SÜREÇLERİ
- 5.3.1. Legato, marcatta egzersiz çalışmaları (oktav içerisinde). Yarıyıl sonunda staccato çalışmalarına yer verilecektir.
  - 5.3.2. Nüans çalışmaları (tek ses ve oktav içerisinde)
  - 5.3.3. Eşlikli seslendirmeler
  - 5.3.4. Dinletiler (kaset, disk, film, video)
  - 5.3.5. Konserler
- 5.4. DEĞERLENDİRME
- 5.4.1. Eserin ölçü sayısına göre vurgularını doğru okuyabiliyor mu?
  - 5.4.2. Şarkıda yer alan çeşitli atlamalar (aralıklar) temiz ve doğru mu?
  - 5.4.3. Şarkı içerisinde yer alan teknikler ve terimler doğru olarak uygulanıyor mu?
  - 5.4.4. Şarkıyı yorumlama nasıldır?

Yukarıda yapılan çalışma, aşağıda tablo halinde verilmektedir.

Anadal ses eğitiminin temel amacı belirlenir.

Temel Amaç

Temel amaç doğrultusunda amaçlar belirgin bir şekilde tespit edilmelidir.

Amaç

Bu amaçlara ulaştırılacak davranışsal amaçlar belirlenmelidir.

Davranışsal Amaç

Amaçlar doğrultusunda içerik belirlenmelidir.

İçerik

Amaçlara ulaştırılacak eğitim durumlarının seçilmesi ve öğrenme yaşantılarının kazandırılması sağlanmalıdır.

Öğretim Süreçleri

Amaçların değerlendirilmesi yapılmalıdır.

Değerlendirme

Tablo: Anadal ses eğitiminin amaçları, davranışsal amaçlar, içerik, öğretim süreçleri ve amaçların değerlendirilmesi aşamalarına yönelik örnek çalışma modeli

KAYNAKLAR

1. BULL. T.R.A.: "Color Atlas of E.N.T. Diagnosis. Wolfe Medical Atlases-9". Wolf Medical Books, London, 1974.
2. EGÜZ, Saip: "Toplu Konuşma ve Söyleme I Temel Konular". Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1974.
3. EGÜZ, Saip: "Toplu Ses Eğitimi II Temel Konular". Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1976.
4. GÜVENÇ, Bozkurt: "İnsan ve Kültür". Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
5. GÖĞÜŞ, İsmail: "Müzik Öğretmeni Yetiştiren Kurumlarda Anadal Ses Eğitimi Programlarının Etkinliği", Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, İ.T.Ü. Devlet Konservatuarı, İstanbul, 1994.
6. UÇAN, Ali: "Gazi Yüksek Öğretmen Okulu Müzik Bölümü Müzik Alanı Birinci Yıl Yetiştirilmesinin Değerlendirilmesi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, H.Ü. Eğitim Fakültesi, Ankara, 1983.
7. VARIŞ, Fatma: "Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler". Genişletilmiş 2. Baskı. A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.